

Euwe, J., *De Nederlandse kunstmarkt 1940-1945* (Amsterdam: Boom, 2007, 180 blz., €19,50, ISBN 978 90 8506 347 6).

De Duitse bezetting van Nederland is decennialang gezien als een ernstige afwijking van de 'gewone' Nederlandse geschiedenis en de geschiedschrijving was vaak moraliserend en vol slachtofferschap. Ook het beeld van een volkomen leeggeplunderd land met als dieptepunt de Hongerwinter heeft lang overheerst. De mythe van de totale vernietiging van de economie werd pas rond de eeuwwisseling onderuit gehaald, met name Hein Klemann. Iedereen was het wel eens over een apart, zeer florerend deel van de economie: de kunsthandel. Wat er precies gebeurde tijdens de handel in kunst en kitsch wordt uiteengezet door Jeroen Euwe in *De Nederlandse kunstmarkt 1940-1945*.

Aan het begin van de oorlog was de Nederlandse kunsthandel behoorlijk geprofessionaliseerd en door de langdurige crisis waren de voorraden groot. Vanaf het begin van de bezetting trachtte zowel de bezetter als Nederlandse ambtenaren grip te krijgen op de uitdijende handel in kunst. Maar ze waren het eigenlijk maar op één punt eens; de bestrijding van kitsch, in welke vorm dan ook. Tentoonstellingen als 'Wansmaak en gezonde kunst' in 1943 waren daar een voorbeeld van. Dat de belangen uiteen liepen als het om kunstexport naar Duitsland ging, moge duidelijk zijn. Naast de 'oude' klantengroep kwamen er twee groepen bij. Dat was ten eerste de nazitop, met Hitler en Goering als belangrijkste vertegenwoordigers, die met meer dan voldoende geld kunstcollecties wilden aanleggen. Daarnaast werd door Nederlanders, en niet alleen door zwarthandelaren, steeds meer in kunst belegd; door de oorlogsomstandigheden ontwikkelde zich een schaarste-economie, maar er was nog wel geld en er waren voldoende schilderijen en andere kunstvoorwerpen te koop. De omzet en de prijzen gingen gestaag omhoog en dat betekende ook dat er tal van kunsthandels bijkwamen, vaak gedreven door amateurs. De kwaliteit van het kunstaanbod ging niet omhoog en ondanks verwoede anti-kitsch-campagnes, werd er steeds meer 'wansmaak' verhandeld. Er verdwenen ook bedrijven, met name de meer dan honderd Joodse kunsthandels die in 1939 een gezamenlijke omzet van 4 miljoen gulden hadden. Zij werden een prooi van de antisemitische bezetter, die het grootste deel eenvoudigweg liquideerde, maar een aantal liet voortbestaan, zij het in niet-Joodse handen. Bij Joodse bedrijven kon de voorraad eenvoudig in beslag worden genomen, maar voor kunst in niet-Joodse handen moest de bezetter gewoon betalen.

Om de Duitse koopdrift enigszins in goede banen te leiden was de zogenaamde *Dienststelle Mühlmann* ingesteld, onder leiding van de Oostenrijkse kunsthistoricus dr. Kajetan Mühlmann. Deze organisatie was voornamelijk bedoeld om kunstschaten te verwerven ten behoeve van het beoogde prestigieuze kunstmuseum van Hitler in Linz. Zij handelde in gestolen Joodse kunst, maar het merendeel werd bij kunsthandels of op veilingen gekocht en vervolgens werd deze kunst in Duitsland doorverkocht. Toch lukte het de *Dienststelle* niet een monopoliepositie te verwerven en er waren talloze andere

Duitsers actief op de Nederlandse kunstmarkt. Na de oorlog werd gedaan of er voor miljoenen guldens geroofde kunst naar Duitsland was afgevoerd, maar in werkelijkheid was het merendeel 'legaal' gekocht en waren er tal van Nederlandse kopers geweest. De auteur heeft berekend dat van een omzet van ongeveer 114 miljoen gulden waarschijnlijk voor 60 miljoen naar Duitsland is uitgevoerd. De Duitse aankopen waren weliswaar legaal, maar werden betaald in Duitse Rijksmarken, die De Nederlandsche Bank verplicht was om te wisselen in guldens. Dat Duitse geld was na de oorlog natuurlijk niets meer waard en de Nederlandse Staat, dus de belastingbetaler, compenseerde de Bank na de oorlog. Het is interessant om te zien dat in het laatste halve jaar van de oorlog de Duitse aankopen wegvielen, maar de kunsthandel bleef bloeien en dat zou voornamelijk te danken zijn aan zwarthandelaren die veel te veel geld hadden, en dat na de oorlog natuurlijk niet konden verantwoorden. Over de recuperatie en restitutie van kunstvoorwerpen is al het een en ander verschenen, maar het blijft opvallend dat de overheid zeer actief was in het terughalen van naar Duitsland afgevoerde gestolen kunstschaten en een stuk trager was in het teruggeven aan de rechthebbenden.

Jeroen Euwe heeft een interessant boek geschreven, dat bijdraagt tot de kennis van de Nederlandse economie tijdens de bezetting. Hij maakt het de lezers wel moeilijk door telkens heen en weer te springen; zaken tijdens de oorlog, na de oorlog of voor de oorlog worden door elkaar heen naar voren gebracht of uitgelegd. Of chronologisch of thematisch, zou ik zeggen, maar niet tegelijk. Ook zet ik vraagtekens bij de stelling dat de Nederlandse burger het eigen geld niet meer vertrouwde, omdat er zoveel (later waardeloze) Rijksmarken door De Nederlandsche Bank in guldens moesten worden omgewisseld. De meeste burgers zijn namelijk geen economen, maar zagen voornamelijk dat alles veel duurder werd, of er gewoonweg niet meer was.

David Barnouw, NIOD (d.barnouw@niod.knaw.nl)

Bolt, T., Goei, L. de, *Kinderen van hun tijd. Zestig jaar kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland 1948-2008* (Assen: Van Gorcum, 2008, 166 blz., €27,50, ISBN 978 90 232 4457 8).

De school speelt een cruciale rol in de creatie van opvoedingsproblemen. De school vormt kinderen, en functioneert daarmee ook als maatschappelijke zeef: kinderen vallen erbuiten of ze worden in verschillende hokjes verdeeld. Hoorde een halve eeuw geleden de vechtpartij op het schoolplein of in de gang nog tot de ordeproblemen van de school, begin eenentwintigste eeuw wordt vechten in en rond school als een kwestie van openbare orde beschouwd en worden vele vechtersbaasjes direct doorverwezen naar de politie. Dat kan inmiddels betekenen dat ze wangslim moeten laten afnemen voor DNA-opslag: vechten als begin van een 'criminele carrière'.

Zo creëerde de invoering van het klassikaal onderwijs aan het begin van de negentiende eeuw de langzame leerling, en de zittenblijver. Klassikaal onderwijs betekende een gemiddeld tempo en een gemiddeld niveau voor alle leerlingen. Zo ontstond naast de 'normale' leerling ook de 'abnormale' leerling, de achterblijver, die in de oudere aanpak van het individuele, hoofdelijk onderwijs helemaal niet opviel. Die ontwikkeling laat zich goed illustreren aan de hand van de vernieuwing van het leesonderwijs. In de oude school leerden de kinderen lezen door eerst de letters van het alfabet te benoemen. Dan volgden de lettergrepen in systematische volgorde en dan werden de woorden gespeld: bee-aa-el: bal. Volgens de onderwijsvernieuwers diende de leesmethode aan te sluiten op de ervaringswereld en belangstelling van het kind. Daarom moest het voorstellingsvermogen worden geprikkeld. Het nieuwe leesonderwijs begon dan ook met een gesprekje. Zo vroeg de onderwijzer al meteen bij de eerste leesles: 'Wie van u weet mij het groote onderscheid tusschen een paard op straat en een paard in eene prent te zeggen?' Kortom, het moderne leren lezen was een soort rebus en daarom voor vele kinderen nauwelijks te volgen. Een van de onderwijzers die aan de basis stonden van het in reactie hierop ontwikkelde speciaal onderwijs stelde daarom: 'Men veronderstelt te veel; men haast te veel. (...) Daaraan schrijf ik het toe, dat er op de gewone lagere scholen zoo vele achterlijke kinderen gevonden worden' (geciteerd in I. Weijers, *De creatie van het mondige kind* (Amsterdam 2007) 105).

Vanaf het begin van de twintigste eeuw, toen met de invoering van de leerplicht ook de laatste kinderen naar school moesten, ontstond een breed scala aan nieuwe problemen en categorisering: van slechthorende, dove en doofstomme tot zwakzinnige leerlingen. In 1923 werd bij Koninklijk Besluit voor elk van deze nieuwe categorieën apart onderwijs geregeld. Vanaf 1931 werd dit uitgebreid met scholen voor psychopaten – sinds 1949 zeer moeilijk opvoedbaar genoemd – en scholen voor lichamelijk gehandicapte kinderen. In datzelfde jaar kwamen er scholen voor epileptische, tuberculeuze, ziekelijke en kinderbeschermings-kinderen en voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Uiteraard speelden nieuwe beroepen en nieuw opkomende wetenschappelijke disciplines hierbij een cruciale rol. Artsen, psychiaters, pedagogen